

Задерейко С. Ю.,

здобувач

Університету сучасних знань

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто перспективи вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх за законодавством України. Зазначено, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України містить розширену систему кримінальних процесуальних гарантій прав неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, а також здебільшого намагається врахувати особливості участі цих осіб у кримінальному провадженні. Те, що з прийняттям КПК України були здійснені перші практичні кроки на шляху формування елементів кримінального провадження, а саме кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зазначається у юридичній літературі.

Звернено увагу на те, що у КПК України в межах окремої гл. 38 передбачено кримінальне провадження щодо неповнолітніх, норми якого відображають особливості кримінальної процесуальної діяльності за участю неповнолітніх, що забезпечує додатковий захист прав та законних інтересів дитини, яка опинилась у конфлікті із законом. Однак з огляду на продовження судово-правової реформи в Україні подальшу інтеграцію України до світового співтовариства існує необхідність удосконалення нормативно-правової регламентації вказаного провадження. Вирішення цього питання неможливе без урахування як досвіду інших країн, так і необхідності приведення норм вітчизняного кримінального процесуального права у відповідність до загальноєвропейських стандартів у сфері прав людини, зокрема прав дитини.

Визначено такі напрями вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх, як подальше пристосування норм КПК України, яким урегульовано досліджуване кримінальне провадження за рахунок деталізації окремих норм або введення додаткових правил до особливостей участі у кримінальному судочинстві неповнолітніх та спрямування їх впливу на якнайкраще забезпечення їх інтересів; подальша диференціація процесуальної форми кримінального провадження щодо неповнолітніх, що передбачає зміну у формах, методах здійснення цього провадження та появу нових процедур його реалізації; розширення форм залучення до кримінального провадження щодо неповнолітніх неюрідичних знань (участь психолога у провадженні, підготовка соціального звіту стосовно неповнолітнього тощо); подальше поглиблення спеціалізації та розширення кола учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх (спеціалізація суддів, слідчих, прокурорів, захисників, залучення соціальних та психологічних служб), що передбачає утворення системи спеціалізованого правосуддя щодо неповнолітніх; акцентування уваги на обов'язковому врахуванні віку, рівня розвитку для прийняття законного, обґрунтованого та ефективного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із

законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, законодавство, досудове розслідування, кримінальна юстиція.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх не тільки відрізняється за своїм процесуальним режимом, правилами та процедурами від загального порядку кримінального провадження, але й здійснюється з урахуванням власних засад та притаманних йому завдань. Чинний КПК України містить розширену систему кримінальних процесуальних гарантій прав неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, а також більшою мірою намагається врахувати особливості участі цих осіб у кримінальному провадженні. Те, що з прийняттям КПК України були здійснені перші практичні кроки на шляху формування елементів кримінального провадження, а саме кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зазначається у юридичній літературі [1, с. 25].

Зокрема, у Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні зазначено, що ця система повинна забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою [5].

Необхідність запровадження ювенальної юстиції як самостійної інституції підтверджується результатами, отриманими в дисертаційних дослідженнях, що присвячені питанням особливостей участі неповнолітніх в кримінальному провадженні. Зокрема, це знайшло своє відображення в роботах Є.М. Гідулянової, А.Є. Голубова, С.М. Зеленського, Ю.І. Ковальчука, А.Б. Романюка, С.В. Оверчука, А.В. Савченка, Е.Б. Мельникової.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх за законодавством України, визначенні проблем правового регулювання цього питання та наданні пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що КПК України в межах окремої гл. 38 передбачає кримінальне провадження щодо неповнолітніх, норми якого відображають особливості кримінальної процесуальної діяльності за участю неповнолітніх, що забезпечує додатковий захист прав та законних інтересів дитини, яка опинилась у конфлікті із законом. Однак з огляду на продовження судово-правової реформи в Україні, подальшу інтеграцію України до світового співтовариства існує необхідність удосконалення нормативно-правової регламентації зазначеного провадження. Вирі-

шення цього питання неможливе без урахування як досвіду інших країн, так і необхідності приведення норм вітчизняного кримінального процесуального права у відповідність до загальноєвропейських стандартів у сфері прав людини, зокрема прав дитини.

Щодо перспектив розвитку кримінального провадження стосовно неповнолітніх погодимося з Н.В. Буруковською в тому, що в Україні ювенальна юстиція формується насамперед як один з елементів сучасного кримінального провадження, а саме як кримінальна юстиція щодо неповнолітніх [1, с. 25], хоча успішний досвід зарубіжних держав орієнтує на створення цілісної системи ювенальної юстиції, елементом якої є кримінальна ювенальна юстиція [4, с. 1].

Позиція Н.В. Буруковської характеризує напрями, у яких буде розвиватися й зараз уже розвивається зазначене кримінальне провадження. Такий підхід є обґрунтованим, адже він характеризується як поступове перетворення окремого різновиду кримінальної процесуальної діяльності на самостійний напрям діяльності органів кримінального судочинства з подальшим перетворенням на систему ювенальної юстиції.

В цьому контексті заслугоує підтримки позиція низки інших науковців, висловлена ними щодо розвитку досліджуваного кримінального провадження. Визнаючи важливість створення в країні системи ювенальної юстиції, ці автори звертають увагу на те, що з огляду на низку обставин, які перешкоджають створенню спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, саме спеціалізація суддів, слідчих, прокурорів, захисників, більш активна діяльність соціальних служб, а також поступова трансформація наявного порядку провадження можуть скласти той першочерговий етап, який у подальшому дасть змогу створити в Україні систему ювенальної юстиції [2, с. 14; 7].

М.І. Карпенко визначає, що система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є системою правосуддя, яка передбачає спеціальне законодавство, процедури й заходи реагування на злочини, які вчиняють неповнолітні, а також спеціальні форми роботи з цими особами, що відповідають їхньому віку та рівню розвитку [3, с. 66–67]. Саме зазначені аспекти з урахуванням міжнародних стандартів у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх забезпечують становлення системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, що пов'язано з такими кроками:

- подальше пристосування норм КПК України, яким урегульовано досліджуване кримінальне провадження, за рахунок деталізації окремих норм або введення додаткових правил до особливостей участі у кримінальному судочинстві неповнолітніх та спрямування їх впливу на якнайкраще забезпечення їх інтересів;

- подальша диференціація процесуальної форми кримінального провадження щодо неповнолітніх, що передбачає зміну у формах, методах здійснення цього провадження та появу нових процедур його реалізації;

- розширення форм залучення до кримінального провадження щодо неповнолітніх неюрідичних знань (участь психолога у провадженні, підготовка соціального звіту стосовно неповнолітнього тощо);

- подальше поглиблення спеціалізації та розширення кола учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх (спеціалізація суддів, слідчих, прокурорів, захисників,

залучення соціальних та психологічних служб), що передбачає утворення системи спеціалізованого правосуддя щодо неповнолітніх;

- акцентування уваги на обов'язковому врахуванні віку, рівня розвитку для прийняття законного, обґрунтованого та ефективного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою [5].

Враховуючи наведені вище позиції науковців, а також вимоги міжнародних правових актів, В.В. Романюк стверджує, що наведені кроки забезпечать:

- у найближчій перспективі трансформацію кримінального провадження щодо неповнолітніх у систему кримінальної юстиції щодо неповнолітніх;

- у подальшій перспективі перетворення кримінальної юстиції щодо неповнолітніх на ювенальну юстицію [7; 8].

Якщо розглядати організацію кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні, то можна стверджувати, що в нас вона побудована за радянським зразком, основа якого була закладена в 30-ті роки ХХ століття. Відповідно до законодавства органи у справах дітей повинні здійснювати соціальний захист та профілактику правопорушень серед неповнолітніх осіб. Проте насправді цієї мети вони у своїй діяльності не досягають й досягти в принципі не можуть. Фактично дітей «кидають під колеса» державної репресивної машини й ламають їм все їхнє подальше життя [6].

Таким чином, держава за кошти платників податків вирошує злочинців, які в майбутньому увійдуть у злочинний світ дорослих. Найбільш яскравим прикладом є діяльність приймальників-розподільників для дітей, до якого можна помістити дитину 11-річного віку, якщо є підстави вважати, що вона вчинила кримінальне правопорушення. При цьому слідчий суддя чи суд самостійно визначає строк такого тримання. Фактично це є позбавленням волі, яке зауважено під досить гуманну з першого погляду назву. Наступним прикладом є діяльність загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Вони не здійснюють належного перевиховання дітей, а здебільшого лише роблять їх черствими та жорстокими. Це спричинено тим, що учні таких шкіл та училищ знаходяться в ізоляції від родини та суспільства, а методи, які застосовуються для їх виховання, є неприйнятними та жорстокими. Велику стурбованість викликає також діяльність притулків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Загалом їхня діяльність зводиться до того, щоби виконати навчальний план і випустити таких дітей у світ. Діяльність соціальних служб, які повинні бути «на передовій» протидії підлітковій злочинності й попереджати вчинення ними правопорушень, зводиться до переписування звітів та надання згоди на усиновлення, тобто соціальні служби погрузли в бюрократії, через яку не можуть побачити дитину з її потребами, проблемами й переживаннями. Навіть якщо б їхні працівники хотіли якісно виконувати свої обов'язки, вони цього зробити не можуть.

Отже, коли ідея-концепція першості неповнолітніх стане рушійною силою діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, то, мабуть, саме з цього моменту ми зможемо констатувати факт існування в Україні ювенальної юстиції.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що наявна організація системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні ще не спроможна змінити ситуацію на краще. Слід усвідомити, що не можуть застарілі радянські механізми вжиття альтернативних кримінально-виховних заходів бути аналогом механізмів роботи з неповнолітніми правопорушниками, тому необхідно провести фундаментальну реформу цієї системи, причому потрібно враховувати позитивний досвід зарубіжних держав, досвід запровадження пілотного проєкту «Реформування системи кримінальної юстиції по відношенню до неповнолітніх в Україні», а також шведський досвід діяльності громадських та благодійних організації з протидії злочинності серед неповнолітніх.

Відзначимо, що, незважаючи на те, що йдеться про кримінальне провадження чи кримінальну юстицію щодо неповнолітніх або про ювенальну юстицію, головним є акцентування уваги на неповнолітньому, якнайкращому забезпеченні його прав, свобод та інтересів, здійсненні на нього виховного впливу задля перевиховання та подальшої його соціальної підтримки (ресоціалізації).

Література:

1. Буруківська Н.В. Становлення ювенальної юстиції в світлі нового Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2013. № 1. С. 24–26.
2. Голубов А.С. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
3. Карпенко М.І. Концепція кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 60–68.
4. Орловська Н.А. Концептуальні питання кримінальної політики України щодо дітей у конфлікті із законом. *Матеріали II інтернет-конференції Івано-Франківського обласного осередку Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права»*. Івано-Франківськ, 2014. 6 с. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/orlovska.pdf> (дата звернення: 04.10.2019).
5. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 41. Ст. 1663.
6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР / Верховна Рада України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>.
7. Романюк В.В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2015. 23 с.
8. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх. Харків : Мадрид, 2016. 252 с.

Zadereyko S. Prospects for improving the procedure of criminal proceedings against minors under the legislation of Ukraine

Summary. The article discusses the prospects of improving the procedure of criminal proceedings against minors under the legislation of Ukraine. It is noted that the current Criminal Procedure Code of Ukraine contains an expanded system of criminal procedural safeguards for the rights of juvenile suspects, accused, and to a greater extent tries to take into account the peculiarities of their participation in criminal proceedings. The fact that, with the adoption of the CPC of Ukraine, the first practical steps were taken towards the formation of elements of criminal proceedings, namely criminal justice for minors, is indicated in the legal literature.

Attention is drawn to the fact that within the CPC of Ukraine within the limits of a separate chapter. 38 provides for criminal proceedings against minors, the rules of which reflect the peculiarities of criminal proceedings involving minors, which provides additional protection for the rights and legitimate interests of a child who is in conflict with the law. But given the continuation of judicial reform in Ukraine, the further integration of Ukraine into the world community, there is a need to improve the regulatory framework of the said proceedings. It is impossible to resolve this issue without taking into account the experience of other countries as well as the need to bring the norms of domestic criminal procedural law in line with generally recognized standards in the field of human rights, including the rights of the child.

The following areas of improvement of juvenile criminal proceedings were identified: further adaptation of the rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates the investigated criminal proceedings, by detailing certain rules or introducing additional rules to the peculiarities of participation in the criminal proceedings of minors and aiming their influence in the best way; further differentiation of the procedural form of criminal proceedings against minors, which implies a change in the forms, methods of implementation of these proceedings and the appearance of new procedures for its implementation; expansion of forms of involvement in criminal proceedings concerning juvenile non-legal knowledge (participation of a psychologist in the proceedings, preparation of a social report on the minor, etc.); further deepening the specialization and widening the range of juvenile criminal proceedings (specialization of judges, investigators, prosecutors, defense attorneys, involvement of social and psychological services), providing for the establishment of a system of specialized juvenile justice; Emphasis on mandatory age, level of development to make a lawful, well-grounded and effective decision on a child in conflict with the law related to its re-education and further social support.

Key words: criminal proceedings, juvenile, legislation, pre-trial investigation, criminal justice.